

Aşiretler Mezhepler ve Elitler

Geçmişten Günümüze Müslüman Devletlerin
Sosyolojik Temelleri

Kadir CANATAN

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1938

FCR Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Eskiyei

Yayın No | Publication Number: 422

Kitap Adı : Aşiretler Mezhepler ve Elitler

Alt Başlık : Geçmişten Günümüze Müslüman Devletlerin Sosyolojik Temelleri

Book Title : Tribes, Sects and Elites

Subtitle : Sociological Foundations of Muslim States from Historical
Origins to the Present

ISBN 978-625-8596-35-9

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258596359

Yazar | Author: Kadir Canatan | orcid.org/0000-0003-2358-6051

Kurum | Institution: Düzce Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04175wc52

Yayın Türü: Kitap | Publication Type: Book - Monograph

Yayın Dili: Türkçe | Language: Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 204 (xiv+190)

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran | June 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: JFSR2 - İslami çalışmalar | Islamic studies

BISAC: SOC039000 - Din sosyolojisi | Social Science / Sociology of Religion

THEMA: JHB - Sosyoloji | Sociology

LC Classification: DS35.3 - İslam medeniyeti | Islamic civilization

DEWEY: 297.09 - İslam tarihi | Islam—history

WoS Category: Sosyoloji | Sociology

WoS Citation Topics Meso: 6.146 -Antropoloji | Anthropology

WoS Citation Topics Micro: 6.146.794 -İslam | Islam

Scopus Subject Areas: 3312 -Sosyoloji ve Siyaset Bilimi | Sociology and Political Science

Atf Bilgisi | Cite as: Canatan, Kadir. *Aşiretler Mezhepler ve Elitler: Geçmişten Günümüze Müslüman Devletlerin Sosyolojik Temelleri*. FCR Yayın Ltd.-Eskiyei, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Aşiretler Mezhepler ve Elitler

Geçmişten Günümüze Müslüman Devletlerin
Sosyolojik Temelleri

Kadir CANATAN

Ankara 2026

Yazar Hakkında

Prof. Dr. Kadir CANATAN

1960 Nevşehir-Hacıbektaş doğumlu. İlk ve ortaöğretimini Türkiye’de tamamlayan Canatan 1979 yılında yurt dışına gitmiştir. Rotterdam Sosyal Akademide sosyal hizmet, Erasmus Üniversitesinde sosyoloji, Amsterdam Vrije Universiteit’te kültürel antropoloji bölümlerinde lisans ve yüksek lisans yaptıktan sonra, Erasmus Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sosyoloji alanında doktorasını tamamlamıştır. Yüksek lisansta Türkiye’de içgöç ve gecekondulaşma, doktorada ise Hollanda’da göçmenlerin sivil toplum örgütlenmeleri ve liderlik konusunda tez çalışmaları yapmıştır. 2005 yılında Türkiye’ye kesin dönüş yapan Canatan 2007-2013 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, 2013-2014 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde, 2014-2026 yılları arasında da İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Hizmet bölümünde görev yapmıştır. Halen Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalında görev yapmaktadır.

Geniş bir ilgi alanına sahip olan Canatan göç, çokkültürlülük, İslamofobi, aile, beden sosyolojisi vb. alanlarda çok sayıda makale, kitap bölümü ve kitap çalışmaları bulunmaktadır.

About the Author

Prof. Dr. Kadir CANATAN

Prof. Dr. Kadir Canatan was born in 1960 in Hacıbektaş, Nevşehir, Türkiye. He completed his primary and secondary education in Türkiye and moved abroad in 1979. He studied social work at Rotterdam Social Academy, sociology at Erasmus University, and cultural anthropology at Vrije Universiteit Amsterdam, where he completed his undergraduate and graduate studies. He later earned his Ph.D. in Sociology from the Institute of Social Sciences at Erasmus University. During his master's studies, he conducted research on internal migration and squatter settlements (gecekondu) in Türkiye, while his doctoral dissertation focused on immigrant civil society organizations and leadership in the Netherlands.

After permanently returning to Türkiye in 2005, Canatan worked in the Department of Sociology at Balıkesir University between 2007 and 2013, in the Department of Sociology at Yıldız Technical University between 2013 and 2014, and in the Department of Social Work at İstanbul Sabahattin Zaim University between 2014 and 2026. He is currently serving in the Department of Social Structure and Change within the Sociology Division of the Faculty of Arts and Sciences at Düzce University.

Having a broad range of academic interests, Canatan has produced numerous articles, book chapters, and books in fields such as migration, multiculturalism, Islamophobia, family studies, sociology of the body, and related areas.

Kitap Hakkında

Aşiretler Mezhepler ve Elitler

Geçmişten Günümüze Müslüman Devletlerin Sosyolojik Temelleri

Bu çalışma, İslamiyet'in ortaya çıkışından günümüze kadar Müslüman devletlerin oluşumunu, gelişimini ve dönüşümünü tarihsel sosyoloji perspektifinden incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Müslüman devletlerin yalnızca siyasal olaylar, hanedan değişimleri veya askeri başarılar üzerinden değil; onları ortaya çıkaran toplumsal dinamikler çerçevesinde değerlendirilmesini sağlamaktır. Bu bağlamda çalışma, devlet-toplum ilişkisini kabile dayanışması, mezhepsel aidiyetler, dinî meşruiyet, yönetici elitler, bürokratik örgütlenmeler ve toplumsal yapı ekseninde ele almaktadır.

Araştırmada tarihsel sosyoloji yöntemi benimsenmiş; klasik tarihsel kaynaklar, siyaset düşüncesi literatürü ve çağdaş sosyolojik yaklaşımlar birlikte değerlendirilmiştir. Özellikle İbn Haldun'un asabiyet teorisi, Müslüman devletlerin kuruluş ve dönüşüm süreçlerini açıklamada temel analitik çerçevelerden biri olarak kullanılmıştır. Bunun yanında Weber'in otorite tipolojisi, toplum sözleşmesi teorileri, modern devlet kuramları ve Orta Doğu toplumlarına ilişkin çağdaş sosyolojik yaklaşımlar da çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır.

Çalışma Medine şehir devletinden başlayarak Dört Halife, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar, Safeviler ve Babürler gibi tarihsel örnekleri incelemekte; ardından modernleşme süreçleri ve ulus-devlet deneyimlerini değerlendirmektedir. Ayrıca günümüz Orta Doğu devletlerinde aşiret yapılarının, mezhepsel aidiyetlerin ve yönetici elitlerin siyasal düzen üzerindeki etkileri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Sonuç olarak çalışma, Müslüman devletlerin tarihini siyasal olayların ötesinde toplumsal yapıların şekillendirdiği dinamik bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asabiyet; Tarihsel Sosyoloji; Müslüman Devletler; Devlet-Toplum İlişkisi; Aşiret ve Mezhep

About the Book

Tribes Sects and Elites Sociological Foundations of Muslim States from Historical Origins to the Present

This study examines the formation, development, and transformation of Muslim states from the emergence of Islam to the present through the perspective of historical sociology. The primary objective is to analyze Muslim states not merely through political events, dynastic changes, or military achievements, but within the broader framework of social dynamics that shaped their emergence and continuity. In this regard, the study investigates state–society relations through dimensions such as tribal solidarity, sectarian affiliations, religious legitimacy, ruling elites, bureaucratic structures, and social organization.

The research adopts a historical sociological methodology by integrating classical historical sources, political thought literature, and contemporary sociological approaches. In particular, Ibn Khaldun's theory of *asabiyyah* serves as one of the principal analytical frameworks for explaining the formation and transformation of Muslim states. In addition, Weberian authority typologies, social contract theories, modern state theories, and contemporary sociological approaches concerning Middle Eastern societies constitute the theoretical foundation of the study.

Beginning with the Medina city-state, the research analyzes major historical cases including the Rashidun Caliphate, Umayyads, Abbasids, Seljuks, Ottomans, Safavids, and Mughals, before extending the discussion to modernization processes and nation-state experiences. Furthermore, the study comparatively evaluates the impact of tribal structures, sectarian identities, and governing elites on contemporary Middle Eastern political systems. Ultimately, the study argues that the history of Muslim states should be understood as a dynamic process shaped not only by political developments but also by the underlying social structures that sustain and transform political authority.

Keywords: Asabiyyah; Historical Sociology; Muslim States; State–Society Relations; Tribe and Sect

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
Yöntemsel Yaklaşım: Tarihsel Sosyoloji	2
Literatür Taraması ve Teorik Arka Plan	4
1. TEORİK ÇERÇEVE: TOPLUM ve DEVLET İLİŞKİLERİ	9
Toplum Kavramı: Modern ve Geleneksel Toplamlar	9
Devlet Kavramı: Modern ve Geleneksel Devletler	13
Toplum ve Devlet İlişkisi: İbn Haldun'dan Modern Döneme Teoriler	17
2. TARİHSEL ARKAPLAN ve DEVLETİN TEMELLERİ	39
Orta Doğu Toplamlarının Sosyal ve Siyasal Yapısı	39
İslam Öncesinde ve Sonrasında Arap Yarımadasında	
Toplumsal Yapı	40
Kureyş Kabilesinin İslam Öncesi ve Sonrası Kökeni ve Yapısı	43
İslam Öncesi Dönemde Siyasal Yapı ve Gelenekler	47
3. İLK MÜSLÜMAN DEVLETLERİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ	49
Medine Şehir-Devleti	49
Dört Halife Dönemi	55
Emevîler: Kureyş ve Benî Ümeyye'nin Rolü	64
Abbâsiler: Benî Hâşim ve Mezhepsel Yapı	70
Endülüs Emevîleri (Sünnî Hanedanlar):	
Etnik-Dini ve Kültürel Çoğulculuk	76
Fâtımîler Devleti	81
Diğer Mezhepsel Hanedanlar	84
Sonuç: Karşılaştırmalı Değerlendirme	87
4. ORTA DÖNEM MÜSLÜMAN DEVLETLERİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ	93
Büyük Selçuklu Devleti: Türk Kabile Asabiyeti	93
Eyyûbîler ve Kürt Aşiret Yapısı	99

Memlûkler: Askerî Elitin Kabile Dışı Örgütlenmesi	104
Osmanlılar: Beylik Dönemi – Türk Aşiret Kökeni ve Merkeziyetçilik	110
Safeviler: Şii Kimlik Üzerinden Fars Asabiyeti	117
Babürler: Türk-Moğol Elitler	121
Sonuç: Karşılaştırmalı Değerlendirme	126
5. MODERNLEŞME ve ULUS-DEVLETLEŞME SÜRECİ	131
19. ve 20. Yüzyıl: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi ve Siyasal Dönüşümler	131
Tasfiye Edilen Kabile Yapılarının Ulus-Devlet İçinde Yeniden Üretimi	141
Modernleşme Teorileri ve Orta Doğu'ya Uygulanabilirliği	145
6. GÜNÜMÜZ ORTA DOĞU DEVLETLERİ ve KABİLE SOSYOLOJİSİ	153
Körfez Monarşileri: Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri	153
Cumhuriyetler: Türkiye, Irak, Suriye, Yemen	156
Melez Yapılar: Ürdün, Lübnan, İran, Mısır	159
7. SİYASAL DÖNÜŞÜM TİPOLOJİSİ	163
Hanedan, Cumhuriyet ve Askerî Rejim Dönüşümleri	163
Kabile Temelli İktidar Değişimleri	165
Zaman Çizelgesi ve Karşılaştırmalı Analiz	167
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	183
DİZİN	187

ÖN SÖZ

Devlet, yalnızca hukuki kurumlar, idari yapılar ve siyasal iktidar biçimleriyle açıklanabilecek bir olgu değildir. Her devlet, üzerinde yükseldiği toplumun tarihsel hafızasını, dayanışma biçimlerini, aidiyet formlarını, iktidar ilişkilerini ve meşruiyet anlayışlarını içinde taşır. Bu nedenle devletlerin tarihi, aynı zamanda toplumların kendilerini nasıl örgütlediklerinin, hangi değerler etrafında bir araya geldiklerinin ve hangi toplumsal güçler tarafından yönlendirildiklerinin de tarihidir. Elinizdeki çalışma, bu temel düşünceden hareketle, Orta Doğu’da ve daha geniş anlamda Müslüman dünyada devletlerin sosyolojik temellerini tarihsel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır.

İslamiyet’in doğuşundan günümüze kadar uzanan süreçte Müslüman toplumların siyasal tecrübesi, oldukça zengin ve karmaşık bir gelişim çizgisi izlemiştir. Medine’de kurulan ilk İslam toplumu, kabile sınırlarını aşan yeni bir ümmet bilinci üretmeye çalışmış; Dört Halife dönemi bu idealin hem imkânlarını hem de sınırlarını ortaya koymuştur. Emevîler döneminde kabile asabiyeti ve hanedan yönetimi yeniden belirleyici hâle gelmiş; Abbâsîlerle birlikte çok-etnili, çok-kültürlü ve bürokratik bir imparatorluk düzeni gelişmiştir. Selçuklular, Eyyûbîler, Memlûkler, Osmanlılar, Safevîler ve Babürler gibi sonraki Müslüman devletler ise farklı kabile, mezhep, etnik unsur, askerî elit ve bürokratik geleneklerin devlet yapısıyla nasıl birleştiğini gösteren tarihsel örnekler sunmuştur.

Bu çalışmanın temel iddiası, Müslüman devletlerin yalnızca siyasal hanedanlar veya askerî başarılar üzerinden anlaşılamayacağıdır. Onların kuruluşu, yükselişi, kurumsallaşması, çözülmesi ve çöküşü; kabile dayanışması, dinî meşruiyet, mezhep aidiyeti, etnik kimlik, askerî elitler, ulema, tarikatlar, bürokrasi ve toplumsal sınıflar gibi unsurlarla yakından ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, devletin biçimi ile toplumun yapısı arasında süre-

li bir karşılıklı etkileşim vardır. Toplum devleti kurar, ona meşruiyet kazandırır; devlet ise kurulduğu andan itibaren toplumu düzenler, dönüştürür ve kimi zaman yeniden inşa eder.

Bu bağlamda çalışmanın merkezî kavramlarından biri İbn Haldun'un "asabiyet" kavramıdır. Asabiyet, yalnızca kabile dayanışmasını değil, aynı zamanda siyasal örgütlenmenin ardındaki toplumsal enerji ve kolektif iradeyi de ifade eder. Ancak İslam tarihinin seyri, asabiyetin sabit bir biçimde kalmadığını; kabilevi dayanışmadan dinî ümmet bilincine, mezhep ve tarikat aidiyetlerine, etnik temsillere ve nihayet modern ulus kimliklerine doğru dönüşerek devam ettiğini göstermektedir. Bu nedenle Müslüman devletlerin tarihi, bir bakıma "soy asabiyetinden kimlik asabiyetine", kabilelerden ümmete, ümmetten imparatorluğa ve imparatorluktan ulus-devlete doğru ilerleyen çok katmanlı bir sosyolojik dönüşüm tarihidir.

Bu kitapta kullanılan tarihsel sosyoloji yaklaşımı, olayları yalnızca kronolojik bir sıra içinde aktarmakla yetinmez; onların ardındaki toplumsal yapı taşlarını, güç ilişkilerini ve zihniyet dünyalarını anlamaya çalışır. Bu nedenle Medine Vesikası sadece bir siyasal belge olarak değil, kabileleri aşan bir toplumsal sözleşme örneği olarak; Emevî iktidarı sadece bir hanedan değişimi olarak değil, Arap asabiyetinin devletleşmesi olarak; Abbâsî Devrimi yalnızca bir iktidar devri olarak değil, mevâlî, Fars, Arap ve diğer unsurların katıldığı geniş bir toplumsal koalisyon olarak; Osmanlı düzeni ise sadece merkezî bir imparatorluk olarak değil, çok-milletli ve çok-katmanlı bir toplumsal denge sistemi olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın bir diğer amacı da geleneksel Müslüman devletlerle modern Orta Doğu devletleri arasındaki süreklilik ve kopuş noktalarını göstermektir. Modernleşme, sömürgecilik, ulusçuluk, sekülerleşme ve merkezî bürokratik devletin yükselişi, Müslüman toplumların eski aidiyet biçimlerini tamamen ortadan kaldırmamış; çoğu durumda onları yeni devlet yapıları içinde yeniden üretmiştir. Bugün Körfez monarşilerinde kabi-

le aidiyetlerinin, İran'da mezhep kimliğinin, Türkiye'de ulus fikri ile dinî bağlılığın, Irak, Suriye, Yemen, Mısır ve Lübnan gibi ülkelerde ise etnik, mezhebî ve bölgesel dengelerin siyaset üzerindeki etkisi devam etmektedir. Bu durum, Orta Doğu'da devletin hâlâ sadece modern hukukî kurumlar üzerinden değil, tarihsel-toplumsal bağlılık biçimleri üzerinden de anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

Elinizdeki çalışma, geniş bir tarihsel alanı kapsadığı için zorunlu olarak seçici bir nitelik taşımaktadır. Amaç, bütün Müslüman devletlerin ayrıntılı bir siyasi tarihini yazmak değil; bu devletlerin üzerinde yükseldiği sosyolojik zeminleri karşılaştırmalı olarak görünür kılmaktır. Bu nedenle kimi yerde kabile yapıları, kimi yerde mezhep hareketleri, kimi yerde askerî elitler, kimi yerde bürokrasi ve ulema, kimi yerde ise modern ulus-devletin dönüştürücü etkisi öne çıkarılmıştır. Böylece okuyucuya, Müslüman siyasal tarihinin arka planında işleyen toplumsal dinamikleri daha bütünlüklü bir çerçevede değerlendirmeye imkânı sunulmak istenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında temel hedef, tarih ile sosyoloji arasında verimli bir köprü kurmaktır. Tarih bize olayları, hanedanları, savaşları ve kurumları gösterir; sosyoloji ise bu olayların arkasındaki toplumsal kuvvetleri, dayanışma biçimlerini ve meşruiyet ilişkilerini anlamamıza yardım eder. Bu iki bakış birlikte kullanıldığında, Müslüman devletlerin tarihsel serüveni daha derinlikli biçimde kavranabilir. Çünkü devletlerin ömrü, çoğu zaman yalnızca askerî kudretlerine veya coğrafi genişliklerine değil, dayandıkları toplumsal temelin genişliğine, esnekliğine ve meşruiyet üretme kapasitesine bağlıdır.

Bu kitap, Orta Doğu ve Müslüman dünya üzerine düşünen araştırmacılar, öğrenciler ve genel okuyucular için bir başlangıç ve tartışma zemini oluşturmayı amaçlamaktadır. Elbette böylesine geniş bir tarihsel ve sosyolojik alanın bütün yönleriyle tüketilmesi mümkün değildir. Ancak burada ortaya konulan çerçeve, Müslüman devletlerin geçmişini sadece iktidar müca-

deleleriyle değil, toplumun derin yapılarıyla birlikte okumaya yönelik bir davet olarak görülmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, Müslüman devletlerin tarihini aşiretler, mezhepler, elitler, ümmet, imparatorluk ve ulus-devlet eksenlerinde yeniden düşünme çabasının ürünüdür. Devleti toplumdan, toplumu tarihten, tarihi de meşruiyet ve kimlik arayışlarından bağımsız ele almayan bu yaklaşımın, Orta Doğu'nun geçmişini anlamaya olduğu kadar bugününü yorumlamaya da katkı sağlaması umulmaktadır.

Kadir CANATAN
Düzce, Güz 2026